

Tanulmány

Veres András¹

KONRÁD GYÖRGY EMLÉKEZETE (1933–2019)

A *látogató* az 1969-es magyar könyvhét szenzációja volt; manapság is Konrád legkevesettebb könyve az antikváriumokban. Megjelenésekor nemcsak azzal keltett megdöbbenést, hogy Budapestnek a nyilvánosság előtt ismeretlen mélyvilági terepéről, a szegénység és a deviancia nagyfokú kiterjedéséről adott hírt (súlyosan sértve politikai tabukat), hanem liberális értékrendjével is, azzal, hogy kétségbe vonta az intézményes (állami) boldogítás üdvözítő voltát. Az elbeszélő, a T. monogrammal jelölt gyámügyi előadó ugyanis nem hisz különösebben hivatása sikerességében, a „közöny és az átlag ügynöké”-nek mondja magát a szabályozhatatlan emberek között. Nem próbál igazságot tenni a Hivatal és az Élet, az erőszakos beavatkozás és az öntudatlan létezés szerinte meddő vitájában. Megkísérli fölmérni lehetőségeit és korlátait, teszi, amit tehet, a kisebb rosszat, állandó kétségek között, rosszul érezve magát a bőrében és szerepében, de mégiscsak a „nincs jobb” felismerésének és elviselésének pátozával. A középpontban álló „eset”, a deklasszált Bandura házaspár tragédiája ijesztő példa az emberi sorsok viszonylagosságára. Figyelemreméltó a regény nyelvi megalkotottsága is: nem próbálja a sajátos hivatalnoki stílust imitálni, hanem metaforákban gazdag, szakszerű leírásokban és bölcséleti igényű megállapításokban bővelkedő szöveget ad hőse szájába, aki így megemelkedik. Jóval nagyobb formátumú annál, mint az a gyámügyi előadó, akinek mondja magát.

Bár olvastam egy-két irodalmi tárgyú esszéjét, elsőként *A látogató* keltette fel figyelmemet Konrád iránt. Feleségem révén, aki már korábbról ismerte őt, személyesen is felkereshettem és faggathattam regényéről. 1969 őszén egy pesti művelődési házban, amely éppen akkor kapta új nevét Kassák Lajosról (akkor ez nagy dolog volt, bár hovatovább ismét átélhető), egy általam szervezett ún. író-olvasó találkozón, a szerző és mintegy tíz-tizenkét érdeklődő jelenlétében kollégám, Bonyhai Gábor tartott kiselőadást a könyvről. Azt fejtegette, hogy *A látogató* kivételes narratív struktúrával rendelkezik, végletekig feszíti a hírt a hivatalnokot jellemző aggályosan pontos és tárgyilagos leírás, valamint az ügyfelek önkényesen-szubjektíven előadott történetei között. Nagy kérdés, tette hozzá Gábor, hogy meg lehet-e ismételni egy ilyen speciális struktúrát. Konrád, aki már a következő regényén dolgozott, azt válaszolta, hogy újabb művének hőse jóval tudatosabb és befolyásosabb

¹ A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti Osztályának tudományos tanácsadója, professor emeritusa.

személy lesz, olyasvalaki, aki bebocsátást nyer a politikacsinalás boszorkánykonyhájába is, de alul marad a szeszélyes történelemmel szemben.

Később sokszor eltűnődtem Bonyhai proféciján és Konrád válaszán. A második regény, *A városalapító* (1973) merőben más jellegű világban játszódik ugyan, de szerkezetét tekintve a korábbi művet próbálja követni, sajnos, nem túl meggyőző módon. Inkább tűnik nagyra növesztett esszének, mint regénynek. Címszereplőjének (akinek a nevét már monogram sem jelöli) építész hivatása valójában ürügy, alkalom arra, hogy a (város)tervező értelmiség változó pozícióját és nézőpontját előbb kiszolgáltatótnak, később meghatározónak mutassa be a korai, illetve a konszolidált szocializmus korában. A szerző időközben (1965-ben) az Építésügyi Minisztérium Városépítési Tudományos és Tervező Intézet munkatársa lett, szociológusi munkakörben – második regénye már az itt szerzett tapasztalatait hasznosítja.

Ma már csak kevesen tudják, hogy Konrád Intézetünknek is munkatársa volt a hatvanas évek derekán, amikor Szabolcsi Miklós kezdeményezésére egy író-szociológiai projekt indult nálunk, s Kemény István és Konrád György voltak a tervezői és irányítói. Az írókat mint a szellemi elit speciális csoportját akarták felmérni, és persze egyúttal a kortárs irodalmi élet szerkezetére is kíváncsiak voltak. A kérdőív nehezen állt össze; már abban is kinkeservvel tudtak megállapodni, hogy kit lehet írónak tekinteni, milyen kritériumok alapján. A vizsgálati szempontokat végül olyan aprólékosan sikerült összeállítani, hogy a megkérdezett írók szavá tették: ha tisztességgel töltenék ki a kérdőívet, maguk ellen látnák el a belügyet bőséges municióval. Nem számoltak vele, hogy a hatóság nem szorult rá erre az újabb információs forrásra, sőt inkább veszélyesnek találta a projektet, mert attól félt, hogy esetleg nyilvánosságra hoz olyan anomáliákat, amelyeket jobb homályban hagyni. Így aztán leállította a maga nemében úttörőnek ígérkező vállalkozást. Konrád már ekkor sem törődött különösebben a politikai kockázattal, úgy tervezte meg a projektet, mintha normális demokratikus viszonyok állnának fenn. Később még inkább szokásává vált az effajta nemtörődömség.

Nemcsak regényíróként debütált 1969-ben, hanem szociológusként is. Ekkor jelent meg a városszociológus Szelényi Ivánnal közösen végzett kutatásaikról beszámoló könyvük, *Az új lakótelepek szociológiai problémái*, amelyben cáfolni próbálták a modern városszerveződés e típusával szemben táplált előítéleteket. De az újfajta társadalmi egyenlőtlenségek feltárása arról győzte meg őket, hogy az államszocializmust is sajátos osztálystruktúra jellemzi, aminek csupán átmeneti haszonélvezője a bürokrácia, pozícióját később kénytelen átengedni az értelmiségnek. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című tudásszociológiai-történelemfilozófiai könyvükben (1974) dolgozták ki részletesen koncepciójukat, amelynek kiinduló tézise, hogy a marxizmus társadalomtörténeti jövendölése valójában nem a munkásság, hanem az értelmiség osztályérdekeit képviseli. Míg a szocializmus első, korai fázisában az értelmiség csak afféle megtúrt társadalmi kategória, a második, posztstálinista szakaszában pedig előbb leplezve, majd egyre nyíltabban társtulajdonosává válik a ha-

talomnak, addig az ezredvégen várható harmadik etapban már – uralkodó osztállyá szerveződve – egyedül fogja diktálni a társadalom tennivalóit.

Ez az – akkor is, ma is – megmosolyogni valóan naiv elképzelés kiverte a biztosítékot a pártállami vezetésben. A világtól elvonulva, titokban írt könyv fölkellette a politikai rendőrség figyelmét, a kéziratot elkobozták, a szerzők ellen államellenes izgatás címén büntető eljárás indult. *A városalapító* – gyakorlatilag az értelmiségesszé megregényesített változata – nem jelenhetett meg, csak évekkel később (1977), a kiadó húzásaival, erősen cenzúrázva. A zaklatások elől Szelényi kivándorolt, Konrád viszont (aki már belefogott harmadik regényébe) a belső emigrációt választotta. Másfél évtizeden át nem publikálhatott Magyarországon, látszólag egykönyvű szerző maradt, miközben sorra adták ki műveit külföldön, s nyugaton ezekben az években ő lett a kortárs magyar széppróza legismertebb képviselője.

Harmadik regényének, *A cinkosnak* írását már Kaliforniában fejezte be (1978), és előbb jelent meg angolul (1982), mint magyarul (1986-ban, emigráns kiadónál). Mivel nem számíthatott könyvének hazai megjelentetésére, inkább látszik számolni a külhoni olvasók ismereteivel és érdeklődésével. Hőse, akit ismét T. monogrammal jelöl, éppolyan rezignáltan és mégis eltökélten menetel végig a huszadik századi magyar történelem fő színhelyein, mint ahogyan névrokona tette *A látogató* történelem alatti világában. Konrád ezúttal az előtte járó nemzedék baloldali eszményeihez mindvégig hű maradó, a létező szocializmusban csalódott és tönkrement reformkommunistáinak útját próbálta bemutatni, elsősorban nekik kívánt emléket állítani. A regény elbeszélője végül a bolondokházában köt ki és ebből a perspektívából méri fel életét. A hiten és önbizalmon alapuló cselekvés logikáját újra meg újra megkérdőjelezi a visszatekintő elbeszélő szkeptikus és ironikus kommentárjai. Utóbb Konrád összefüggő trilógiának fogta fel első három regényét, talán azért, mert mindegyikben a szocialistának tudott magyar világ belső ellentmondásait próbálta feltárni.

Először az utazási tilalom feloldása után, a hetvenes évek második felében töltött hosszabb időt külföldön, majd a nyolcvanas években több alkalommal is. Nemcsak művei külföldi publikálását intézte, hanem meghívásoknak is eleget tett, a kaliforniai egyetemen például a világirodalomról tartott előadásokat. Pályájának egyik jellegzetes vonása, hogy többször is jelentős mértékben megváltozott írói érdeklődése. Míg kezdetben az irodalomról írta esszéit (elsőként ő adott áttekintést Magyarországon a *nouveau roman* – vagy ahogy ő nevezte: az „absztrakt regény” – legjelesebb képviselőiről), a hatvanas évek derekán felhagyott e műfajjal, s regényíróként és szociológusként jelentkezett. Írói programját ekkor így fogalmazta meg: „Úgy döntöttem, hogy regényíró és filozófus leszek. Amolyan esszéista filozófus, aki a gondolkodást és a költészetet azonosítja.” Ennek tükrében nem meglepő, hogy a hetvenes években újabb fordulat következett be: az értelmiségességében már nagy ívű tudásszociológiai elmélet kidolgozására vállalkozott.

A nyolcvanas években megszorodtak politikai-történelemfilozófiai tárgyú cikkei, amelyek nagyobb visszhangot váltottak ki ekkor, mint a regényei. Mindenek-

előtt az 1982-ben írt *Antipolitika* című könyvének 1985-ös német kiadása keltett széles körben figyelmet (Milan Kundera nevezetes 1984-es esszéje mellett), mert nem kevesebbet állított, mint hogy a jaltai megállapodás békés úton felszámolható, azaz a vasfüggöny lebontható, és Kelet-Közép-Európa megszabadulhat a szovjet megszállás alól. Ezt az elképzelését is sokan kritizálták és naivnak vélték, ámde néhány évvel később mégis valósággá vált.

Konrád korai és újabb esszé-korszaka nemcsak témaválasztásában tér el egymástól, hanem retorikájában is. Kedvét leli a fragmentumokból építkező írásmódban (utóbb strófáknak nevezte el az önálló kis egységeket), a nyelve pedig (ezzel összefüggésben) gyakran aforisztikus. Az is szembetűnő sajátossága az újabb esszéknek, hogy mintha körben forgó meditációk lennének ugyanazokról a számára kedves témákról: az erőszakkal való szembenállás esélyeiről, a kétpólusú világ abszurditásáról, a közép-kelet-európai kis államok nyomorúságáról, a hatalom és a kultúra többnyire katasztrófába vagy sehová se vezető ölekezéséről, a kisebbségek és kivált a zsidóság valóságos és képzelt veszélyeztetettségéről. A fragmentumokból való szövegépítkezés kedvez az ismétlésnek, a laza kompozíciónak.

Az „antipolitikát” meghirdető Konrád nemcsak a politikai tárgyú esszéivel próbált hatást gyakorolni a nemzetközi (és a magyar) közvéleményre, hanem szerepet vállalt – növekvő hírnevét felhasználva – a különféle polgárjogi mozgalmakban, ezek tiltakozó és közösségvállaló felhívásaiban is. A hosszabb-rövidebb külföldi tartózkodásai során számos fontos ismeretségre tett szert, nemcsak a nyugati baloldali értelmiség, hanem a liberális politikusok körében is. Különösen szoros baráti viszonyt ápolt legfőbb eszmetársaival, a hasonló beállítottságú közép-kelet-európai emigráns Václav Havellel, Danilo Kišsel, Milan Kunderával, Adam Michnikkel és Czesław Miłosz-sal.

Okos, kellemes hangú ember volt, könnyen teremtett kapcsolatot férfival, nővel, kutyával, bárhol, tájban, kocsmában, erdőszélen, rádiós stúdióban, kávéház teraszán, mesterien tudta megszólaltatni az embereket. Már egyetemistaként „faggató-dzó Gyuri”-nak nevezték társai, mert előszeretettel és sikeresen beszéltette mindenkori partnerét. (Egyedül Hankiss Elemért ismertem hozzá hasonlóan fantasztikus kérdező embernek, aki bárkit képes volt szóra bírni.) Egyik legszórakoztatóbb könyvének tartom a *Csodafigurák. Arcképek, pillanatfelvételek* című könyvét (2006), amelyben a neves és kedves barátairól írt portréit gyűjtötte egybe.

Minthogy gyakran került olyan helyzetbe, hogy hozzászóljon valamely közérdekű kérdéshez vagy állást foglaljon alkalmi és távlatos ügyekben, nem kis rutint szerzett a mikrofon másik oldalán is, egyre többet szerepelt interjúk alanyaként. Talán 1989-ben aratta legnagyobb sikerét a holland tévében készült interjúsorozatban, ahol lekörözte a vele párhuzamosan megkérdezett Gabriel García Márquezt, Jorge Semprunt és George Steinert. Annyira népszerű lett utána, hogy hatalmasra nőtt az érdeklődés könyvei iránt, és szinte nemzeti íróvá vált Hollandiában.

Konrád kapcsolatait felhasználta a magyar demokratikus ellenzék is, amelynek elsősorban az ő közvetítésével sikerült nyilvánossághoz jutnia Nyugat-Európában

és Amerikában. Szívesen írt az illegálisan publikált és terjesztett *Beszélőbe* és *Hírmondóba*, készséggel bocsátotta regényeit és politikai esszéit a szamizdat kiadók rendelkezésére. Lakása is nyitva állt olyan esetekben, mint amikor 1982 őszén a londoni European Nuclear Disarmament Budapestre látogató alapító tagja, Edward P. Thompson csak itt tarthatta meg a bölcsészkaron betiltott előadását. Konrád meghívót kapott az ellenzéki értelmiségiek 1985. júniusi monori tanácskozására, 1987-ben pedig a külön útra lépő népi szárny lakiteleki tanácskozásán ő képviselte a másik oldalt.

Az 1989-es év nemcsak a szépíró Konrád György hazatalálásának éve lett, akinek sorra jelentek meg a magyarul csak küllhoni vagy szamizdat kiadásban hozzáférhető művei, hanem a politikai esszéíróé is, akinek véleménye nemcsak pártjában, a szabaddemokraták körében vált irányadóvá, hanem a magyar közvélemény jelentékeny részében is. Egyik kezdeményezője volt 1991-ben a Demokratikus Charta mozgalomnak, amely válaszként született a demokratikus közmédia elleni kormányzati támadásra. Az ország határain túli tekintélyét jelezte, hogy 1990 és 1993 között a Nemzetközi Pen Club elnökévé választották. Előbb 1997-től, majd 2000-től (tehát két ciklusban) volt elnöke a Berlin-Brandenburgi Művészeti Akadémiának. Záporoztak rá a kitüntetések, csak a legjelentősebbeket sorolva fel: a Herder-díj (1983), a Kossuth-díj (1990), a német könyvszakma Béke-díja (1991), a Francia Becsületrend tiszti fokozata (1996), a Közép-Európa-díj (1998), a Nemzetközi Károly-díj (ezt 2001-ben harmadikként kapta meg Tony Blair és Bill Clinton után), a Budapest díszpolgára (2004), valamint a Radnóti Miklós antirasszista díj (2015). Nemcsak Konrád politikai-politológiai esszéi jelentek meg gyűjteményes kiadásban (*Az autonómia kísértése – Antipolitika*, 1989; *Európa köldökén*, 1990; *Az újjászületés melankóliája*, 1991), hanem a beszédei, újságcikkei, naplójegyzetei is (91–93, 1993; *Várakozás*, 1995). Később – a közvetlen politizálástól eltávolodva – egyre inkább vállalkozott összegező célzatú „elméledések”-re (*Áramló leltár*, 1996; *A láthatatlan hang*, 1997; *Útrakészen. Egy berlini műteremben*, 1999).

A rendszerváltást követően az ő számára is csalódást hozott a két háború közti félféudális világ nosztalgikus – és fölöttébb anakronisztikus – visszaidézése, a polgári értékekkel való demagóg visszaélés. Nemcsak a magyar politikai élettel volt elégedetlen, hanem a közép-kelet-európai térség egészének mozgásirányával is. „Az új demokráciák gyakorlatában – írta 1998-ban – ismeretesek a hatalmaskodó kormányfők, akikbe a vezéri ambíciók sértődött hiúsággal és nehezteléssel egyesülnek. 1989 óta még nem láttam magyar miniszterelnököt ilyen tulajdonságok, vagy ha tetszik, karakterhibák nélkül, és nem muszáj Mečiar, Milosevics vagy Lukasenko urakra gondolnom, a szélsőséges példákra tehát, mert a három kiemelkedő reformországban a mérsékeltbbek és ravaszabbak is folyamatosan elárulták ellenszenvüket a független értelmiség iránt.” (*Útrakészen*, 408.)

A politikai szerepvállalás csak átmenetileg szorította háttérbe a szépírói munkásságát. Az 1985-ben írt *Kerti mulatság* című regényét utóbb gyökeresen átdolgozta, és egy új trilógiát formált belőle (*Agenda, 1. Kerti mulatság. Regény és munkanapló*,

1989; *Kőóra. Agenda II*, 1994; *Hagyatéék*, 1998). Míg korai regényei valójában függetlenek egymástól, az újabb kötetek szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Már nem a főszereplő narrátor nézőpontja tölti ki (csaknem kizárólagosan) az elbeszélés terét, hanem a mellékszereplők is szóhoz jutnak, sőt az egyes regényekben külön-külön kap főszerepet a három ifjúkori barát, Kobra Dávid, Dragomán János és Tombor Antal („az ötvenhatos nemzedék”, ahogy Tombor felesége nevezi őket). Valamennyien szerepelnek egymás történetében is, nagyszámú barátjuk, rokonuk, szeretőik és ellenségeik kíséretében. Maga a szerző is megszólal, aki hol szerényen K.-nak, hol kevésbé szerényen K. magisternek nevezi-neveztetni magát, s hőseit is nyíltan a saját képmására teremti, megvallva, hogy ők „a szerző meghosszabbításai”. Bár első pillantásra Kobra és Dragomán karaktere szöges ellentétet mutat (Dragomán szeretlen figura, magányos és nyughatatlan vándor, aki „arra jár, amerre villámlik”, míg Kobra szelíd, derűs, megállapodott lélek, aki nem kihívni akarja a sorsot, hanem leszerelni), valójában igencsak összetartoznak. Kobra tudása nem lehet meg Dragomán tapasztalatai, az utóbbi biztonságigénye pedig a másik ereje nélkül. Mintha ugyanannak a személyiségnek szélső lehetőségeit képviselnék.

A középpontban álló város neve, Kadron is Konrád nevének anagrammája, és a szerző nem riad vissza attól, hogy Kobra édesapját egyenesen Konrádnak nevezze. K. – ha tetszik, Konrád György – életútjának és mentalitásának mintegy foglalatát adja az *Agenda I.* utolsó fejezetének egyik bekezdése: „Abban az évben születtem, amikor a nemzetiszocializmus hatalomra került. Megszoktam, hogy a felsőbbség ritkán mond igazat, és hogy a polgárok félősek. Állami környezetem gyerekkorom óta hol azért, mert zsidó vagyok, hol azért, mert polgár, hol meg a gondolataim miatt kérdésessé tett, megkülönböztetett, elutasított. Amióta az eszemet tudom, szabadságfogyatkozásom van.” (637.) Ezekben a regényekben az író elképzelt és valóságos világa szándékosan egymásba ér – talán abból a megfontolásból, hogy a valóság sem létezik másképp, mint szubjektíven, a tapasztalat nyelvére fordítva, azaz fikcióként. Maga Konrád így határozta meg az *Agenda I.* műfaját: „önéletrajzi esszéregény a tájékozódásról”. (607.)

Az első kötet egyúttal „munkanapló”, amely megpróbál számot vetni különös elbeszélésmódjának természetével is. Nemcsak a mindentudó narrátor pozíciójáról mond le, hanem arról is, hogy bármifajta előzetes tervet érvényesítsen. A regény mintegy a szemünk előtt születik meg, „a könyv magát írja”, „utólag tárja fel a tervrajzát” (13.), illetve brutálisabban megfogalmazva: „ennek a regénynek az az alaphelyzete, hogy csinálom”. (650.) A sokszor csak lazán kapcsolódó szövegláncban könnyű eltévedni. A szerző egyenesen ambicionálja, hogy valamennyi szereplője (és az erre fölszólított olvasó is) kedvére kalandozhasson a folyondárszerűen burjánzó mondatrengetegben. Mindhárom könyv színhelyének mintája Budapest, de mint „regényváros”, ahol az eligazodáshoz elsősorban a térbeli koordináták nyújtanak megbízható támpontot – az időbelieket tanácsos óvatosan kezelni, hiszen megesik, hogy a hősök „egyik mondatról a másikra negyven évet öregednek, aztán visszafiatalodnak a lengőhintára megint”. (606.)

A tüzetes szerzői kommentárt nemcsak a rendhagyó szerkezet teszi indokolttá, hanem az a különös kettősség is, amely az életrajzi motívumok személyes hangú elbeszélése és a fikciót megkonstruáló, „továbbíró” szövegrészek között áll fenn. Kivált a *Kőóra* tobzódik a fikciós – váratlan és képtelen (néha burleszkszerű) – események felmutatásában. Amikor Dragomán hosszú idő után hazalátogat Kandorba, csupán véletlenül értesül arról, hogy időközben ott lánya, sőt unokája is született. Már kevésbé örvendetes eseményként történik meg vele, hogy egy öngyilkos fiatalember éppen az ő szállodai szobája erkélyéről veti le magát. Régi ismerőse, Aba Kuno rektor úr pedig – akit ő egy fölöttébb heves, tettlegességig fajuló vita során ellök – olyan szerencsétlenül esik el és üti be a fejét, hogy azonmód meghal. Az esetlegesség benyomását erősíti az is, hogy az elbeszélő gyakran ejti el a fonalat, ugyanarról (vagy mégsem egészen ugyanarról) az eseményről eltérő módon informál.

Konrád bevalottan önéletrajzi író, mindkét trilógiáját (esszéi egy részét is) teljesítette életrajzi mozzanatokkal. A *Kerti mulatságban* és a hozzá kapcsolódó kötetekben személyesebb hangot kívánt megütni, mint a korábbi műveiben, de talán nem volt elégedett az eredménnyel, mert a következő két könyvében (*Elutazás és hazatérés. Önéletrajzi regény*, 2001; *Fenn a hegyen napfogyatkozáskor. Önéletrajzi regény*, 2003) már úgy vágott bele életútja elbeszélésebe, hogy elhagyott minden fikatív szerepet és fantáziajátékot. Az *Elutazás és hazatérés* lecsupaszítva, csak a legfontosabb eseményekre szorítkozva számol be az 1944-es és 1945-ös év fordulójának történéseiről. Aprólékosan és árnyaltan jeleníti meg, hogy gyermekként megélni és túlélni a vészkorszakot egyszerre volt emberpróbáló feladat és kivételes kaland, Konrád szavaival szólva a „szerencse és életrevalóság közös műve”. E könyve abban is rendhagyó az életműben, hogy rejtett teleológiát érvényesít, miközben az események kiszámíthatatlan alakulását érzékelteti. A szöveg hangneme egyszerre visszafogott és határozott, a szörnyűségek elbeszélését ironia oldja és ellensúlyozza, mint ahogy a nyilasuralomnak véget vető felszabadulás sem nélkülözi a groteszk pillanatokot. Az *Elutazás és hazatérés* méltán lett *A látogató* mellett Konrád legelismeretebb szépírói teljesítménye.

A folytatása kevésbé meggyőző. Míg az első kötetben a szerteágazó szálak végül összezárnak és jelentőségteljessé avatja őket a borzalmas háttér, a másodikat nem tartja össze ehhez fogható erő, s így széthull részeire, a Konrád által különben kedvelt pikareszk szerkezet jellemzi. Az *Elutazás és hazatérés* csupán egyetlen esztendő történéseit fogja össze, míg a *Fenn a hegyen napfogyatkozáskor* csaknem öt és fél évtized krónikája. Érthető, hogy az utóbbi kötet gyakran kénytelen élni váltással-vágásokkal. Az első harmadát a rokonok és barátok színesen megrajzolt arcképeinek galériája alkotja, melyet az egyszerre kitüntetett és banálisnak megélt történelmi napok, a szerző 1956. októberi személyes élményei váltják fel, ezt pedig az ő szerelmei és foglalkozásai (foglalatosságai) köré épülő kalandok és tapasztalatok elbeszélése követi – a gyámügyi munkától a lektori teendőkön át (ezeken a lapokon mintha egyenesen olvasónaplót kapnánk) a megtisztelő elnöki poszttal-posztokkal járó tennivalóig (beleértve a fárasztó ünnepi beszédek megtartását is). A kötet

címe részben a visszatekintés helyszínére, megfigyelési pontjára, Konrád hegymagasi házára utal, részben az emlékező előrehaladott korára. Hangsúlyos helyen, a regény nyitányában megjelenik Konrád kései korszakának egyik feltűnő újdonsága, a stílusterés: a hangulatos, remek állapotrajzból átvált édeskés hangú idillbe, a „hétköznapi dolgok ígézetének” lelkes ecsetelésébe. De az kétségtelen, hogy ha valaki Konrád György életrajzírója kíván lenni, annak aranybánya a *Fenn a hegyen napfogyatkozáskor*.

Az utolsó időszak írói termése már a megfáradás jegyeit mutatja. Az újabb esszéketek túlnyomórészt a korábbi témák ismétlései-variációi (*A közép tágulása. Gondolkodás Európáról*, 2004; *Az író és a város. Esszék, előadások*, 2004; *Zsidókról*, 2010), de akad közöttük olyan is, melyet időszerűvé tett a magyar kormányzat hol felemás, hol pedig ellenséges Európa-politikája: Konrád igen hatásosan érvel az Európai Unióhoz való tartozásunk mellett (*Itt, Európában*, 2014). A legutolsó, fölöttébb lazán összefüggő esszeregény-trilógiájának (*Kakasok bánata*, 2005; *Inga*, 2008; *Harangjáték*, 2009) narrációs szerkezete, beszédhelyzete a második trilógia megoldásaira emlékeztet, az elbeszélő itt is a szerző nyíltan vállalt alteregója, aki ezúttal a Kalligaro névre hallgat, ám e kötetektől mi sem áll távolabb, mint a *Kőóra*-féle akciók erőltetése. Ezekben is a számvetés gesztusa uralja az elbeszélést, az öregedő író immár sokadjára vállalkozik arra, hogy szembenézzen régi-új énjének aprólékosan kiismert és mégis megfejtetlen maradt vonásaival. Az öregedés nehezen elviselhető kihívást jelentett Konrád számára és egyúttal kényszerű indítékot is a napi penzumként megélt írásra, merthogy valamiképp ki kellett töltenie a hátralevő időt. Megrendítő pillanatok is találhatók e könyvekben (például a kilencvennyolc éves édesanyja haláláról írt beszámoló a *Kakasok bánata* című kötetben) és a korai regényeit idéző retorikai remeklések is (mint az *Inga* első lapjain), de szembe-tűnő az egyenetlen színvonaluk.

Föltehetően végső összegezésnek szánta Konrád az életmű fináléjának tekinthető két utolsó könyvét (*Falevelek szélben. Ásatás 1.*, 2017; *Öreg erdő. Ásatás 2.*, 2018), melyekben bár újra ismétli korábban írt szövegeit (helyenként szó szerint), de a bekezdések („strófák”) újszerű és célzatos csoportosításával érdekes és elgondolkodtató kontextust teremt. Ez volna a „Konrád-biblia”.

Írásom végére érve nem hallgathatom el, hogy adósa vagyok, adósa maradtam Konrád Györgynek. A hetvenes évektől kezdtem el foglalkozni műveivel, már csak azért is, mert rendkívül imponált, hogy őt nem lehetett eltéríteni a maga választotta úttól. Elsőként 1974-ben jelent meg a Bálint Évával közösen írt irodalomszociológiai dolgozatunk, amelynek egyik referenciaműve *A látogató* volt. (Ekkor már túl voltunk Konrád rendőrségi meghurcolásán.) Később szisztematikusan próbáltam feldolgozni a folyamatosan bővülő életművet, és elhatároztam, hogy monográfiát írok róla. Az első változattal el is készültem 1994-ben, de elégedetlen voltam vele és csak egyik-másik fejezetét publikáltam. A monográfia átdolgozásában-újraírásában két körülmény különösen feszélyezett. Egyfelől az, hogy Konrád György nemcsak számos interjúban, de esszéiben, sőt regényeiben is vissza-visszatért korábbi írásai-

hoz – szemlátomást ambicionálta, hogy legfőbb értelmezője legyen önmagának. Másfelől a pálya megrajzolását fölöttébb kockázatosná tette a lezáratlansága, hiszen tartani lehetett attól, hogy olyan (újabb) fordulatot vesz, ami halomra dönti az (addigi) összképről adott megállapításaimat. Tehát találok mentségeket, de attól még adósa maradtam.

Ha ma egyetlen szóval kellene jellemeznem őt, az a szabadság lenne. Nem mint ha semmibe vette volna a súlyos társadalmi és politikai determinációkat, nagyon is számolt velük, de nem hitte el élete legválságosabb óráiban sem, hogy ne lehetne tenni valamit ellenük. Nem volt sem naiv, sem fantaszta, regényei is tanúsíthatják, hogy túlságosan is ragaszkodott a tapasztalati világhoz. De a saját – ismételten szerencsés – szabadulásai holokauszt, majd a diktatúrák és féldiktatúrák szorításából, mintegy evidenciaként égették bele tudatába a szabadság köreinek tágítását. A véletlen és a szerencse meglepően nagy szerepet kaptak életében és művészetében. Csak egy jellemző példa 1956 végéről, amikor szokása szerint késve érkezett meg az illegális megbeszélés színhelyére, a többieket már begyűjtötte a rendőrség. Neki a hajszála sem görbült. Úgy képzelem el Konrád mindennapjait is, hogy bátran nekivághatott a tilosnak, mert mire átért, zöldre váltott a lámpa. S talán éppen a személyes tapasztalatain alapuló optimizmus kölcsönzött neki kikezdhethetlen hitet és erőt ahhoz, hogy ha kell, szembeszegüljön a hatalommal, vagy ha éppen az kellett, hát közvetítsen és békét teremtsen írók és pártok és nemzetek között. Ijesztő belegondolni, találunk-e rá mást is, hogy ő már nem elérhető.

P. S.

Kalligaro, Dragomán, K. Gy. elment. Talán nem úgy, ahogy elképzelte, ahogy szöszmötölt vele sok ideje, de a szerencséje nem volt akkora, mint a filozófus barát-nőjéé, akit vízen ringatva csókolt át az Úristen a másvilágra. A megfigyelő, a tájba illeszkedő, a leíró gyakorta jelölte ki állomáshelyét, ahonnan a kameraállás belőhető. Leginkább idegen városok presszójának teraszán, vendégségekben, konferenciákon, lepusztult környékeken szerette nézni és észrevenni a házak változásait, a kopottságban megmaradt szépséget vagy az újracirkalmazott rekonstrukciót. Ő volt a városellenőr. Képzeltbeli várost is teremtett, Kandort, ahová meghívta olvasóit. 1965 őszén láttam először, az Európa Kiadóban, Szekeres Györggyel összébújva a Tolsztoj-sorozat egyik kötetének imprimatúráját bogarázták. Két szép férfi (akkoriban úgy gondoltam, bácsi), csak ennyit tudtam róluk. Aztán a jószerencse megadta, hogy életüket és műveiket megismerhettem. Köszönöm.

V. Bálint Éva